

Fòssils de la Llengua

III

*amar; avesat; còs; envidar; folja;
jónc; morro; penar; poder; retinent; seu; tragar*

amar : pr. *emá*

L'*amar*, de AMARE, pot considerar-se com a totalment perdut i desusat en la llengua parlada. Els seus representants lèxics actuals són el *voler* i l'*estimar*, semblantment a ço que ocorre en el ret, on apareix substituït per *voler bene* i *aver gujent*, 'agradar' (Meyer-Lübke; *Rom. Etym., Wörterbuch*, 399). Sense entrar en suposicions cabalístiques sobre el per què de la desaparició d'un verb d'expressió afectiva tan interessant, farem constar el següent exemple, que resulta ben instructiu: *Es fruita del temps i la terra ho ama*, que havem sentit dir en to mig-burleta, mig-compassiu, a una persona que es planyia davant la nova repetida d'un augment de família. Encara que figurat, el sentit immediat del verb *amar*, en el nostre exemple, no pot ésser més precís, ni l'aplicació més justa. No ens atrevim però a deduir més conclusions del fet constatat, sobre l'existència popular del tipus AMARE en altres èpoques. Ens manquen més proves i més decisives per afermar-nos. L'escorcoll dialectal en la seva aforística, i tant com això els textos antics de procedència i caràcter no literari, podran tal vegada il·lustrar-nos.

avesat : pr. *ēbezāt*

El llatí VITUM, que en la nostra llengua havia de donar regularment **vets*, **veu* (comp. PRETIUM > *preu*), no se'n ha conservat com a substantiu més que en la forma savia *vici*. Però en el derivat

verbal *avesat* continuà segurament la *e* de la forma popular que coneixen l'italià (*vezzo*; *avvezzare*, *invezzare*, *disvezzare*, al costat de *vizio*) i l'antic provençal (*vetz*, *vici*), encara que amb lleugeres variants semàntiques. Car es fa difícil de comprendre un *avesar* < *ADVITIARE sense un **ves-* no tenint el verb cap col·lisió vocàlica de dues *i*, que hauria pogut ocasionar una dissimilació. Per altra part, un **vesi* en compte de *vici*, amb el qual podria també pensar-se per no tenir de recórrer a un **ves*, té no solament la dificultat d'accepció com a paraula savia, sinó també la de dissimilació regressiva contra la tònica, la qual cosa, sobretot en els dissíl·labs, sembla ésser contrària a l'esperit lingüístic del català.

Així, doncs, creiem en l'existència més o menys efímera, haguda en la parla, d'un **vets* o **ves*, que ofegaren probablement els homònims *veu* < *vou* < *VOCEM*, o també *VICEM*.

còs : pr. *kòs*

El còs (<CORPUS), en la seva accepció general i més amplia, no necessita de comentaris en aquesta serie, car se tracta d'un mot que frueix de plena vitalitat. Amb tot, constatem en el llenguatge corrent alguns matisos de significació, ja perduts fóra de les frases on ha quedat circumscrits : *Quan vares rebre la carta, el teu pare ja era còs*; *Toquen a morts! Es un albat? No, que és un còs gran: que no ho coneixes?*; *Mireu que és prou aquest còs! No té mai prou de res!*; i altres semblants. En el primer exemple hi tenim l'equivalent de 'mort, cadàver'; en els altres, sobretot en el tercer, l'equivalent general és 'individu, persona', significats coneguts també del llatí (*pugnare ex corporibus*; *corpus liberum*, *corpora captiva*). Per altra part, el còs de l'home designant senzillament el tronc, per diferenciar-lo així de ço que constitueix les extremitats, ha tingut també el seu reflexe en el cabal de la llengua, fins i tot prescindint de la influència que hagi pogut tenir-hi per reacció el parlar culte. Aquest reflexe es veu encara, més o menys difós, en les expressions *fer de còs* i *anar en còs de camisa*, conegudes així mateix del castellà i del francès i corroborades per l'existència de l'antic provençal *cos*, que ha donat el català i el portuguès *cos* en la seva significació de 'part superior de la camisa, cintura del pan-

talón o faldilla', etc., d'on n'ha vingut el verb *cossar*, sinònim de *cenyir* (Meyer-Lübke, *Rom. Etym. Wörterbuch*, 2248).

envidar : pr. *embidá*

En el seu diccionari etimològic de les llengües romàniques, núm. 4535, registra En Meyer-Lübke el verb *envidar* del català al costat dels altres representants d'INVITARE dintre la Romania. I per bé que l'autor observa que els continuadors del verb llatí tenen una aplicació principal en la parla dels jugadors (pregar, incitar, provocar, desafiar, intimar), no per això, en ço que respecta al català, pot donar-se el verb com a normal en el seu ús. L'*embidá* és per a nosaltres un verb que no viu sinó dintre l'esfera del jòc, essent l'altre concepte expressat per *convidar*, o tot lo més per la forma savia *invitar*, amb els derivats respectius de *convit* i *invitació*. La forma popular *embidá* no la sabem, fóra de l'ús esmentat, en l'història de la nostra llengua. Citem a propòsit el passatge de la traducció catalana antiga del *Decameron* (New York, 1910): ... *la qual, après l'ach començai, ... per algunes voltes aquell començà anvidar, e posat que de lengua no u sabés dir, per semblança ho mostrava* (pàg. 111). A l'*envidar* en la significació exposada, s'hi junta el substantiu de verbal *envit* (pr. *embít*), on l'evolució de sentit, tot confirmant el del primitiu, s'ofereix més apartada encara de l'original. En efecte, si bé l'*envit* alguna vegada inclou una reminiscència amb *invitació* (*li va acceptar l'envit, li va pendre l'envit*, és a dir, 'va acceptar la seva proposta'), tant parlant del jòc com en altre ordre de la relació social, la seva significació més coneguda en el nostre dialecte és la de *xasco*, *carada*, *regany* i altres semblants: *Quins envits, noi! No ha tingut pas pèls a la llengua, no!; Passava el majordom i els ha arreplegat en rodona fent-la petar, i me'ls ha clavat un envit que ja, ja...*, etc. No s'ha de fer però tampoc un gran esforç de raciocini per descobrir aquí l'etapa semàntica anterior: proposar o dir una cosa amb arrogància, abús de l'autoritat que té el qui parla.

folja : pr. *fôjê*

El substantiu femení *folja*, que per ço que diem més avall no presenta la més petita dificultat, ni d'ordre fonètic ni semàntic, per

creure'l descendent del llatí FOVEA, és desconegut en la seva aplicació corrent i enunciat simple, i solament s'usa en frases com aquesta: *Ja et dic jo, quina carretera! No s'hi pot donar un pas en ferm! Tot són fotges d'aigua i fang!* El sentit de *fotges* és ben obvi: afegim-hi sols, per aclaració, que aquella paraula pot indicar principalment els sots o roderes que el pas dels carros va obrint en el camí i que tornen tous i fangosos al ploure. Així l'idea originària expressada per FOVEA (excavació, forat, fossa, caverna, profunditat) és essencialment la mateixa, i tot lo més que pugui dir-se és que ha sigut quelcom restringida en la seva accepció. Per altra part, la fonètica, llevat de la ò donant *ø* en compte de *ø*, cas per cert raríssim en català, ens mostra un estat ben regular amb la conservació de la F- (FLOREM > *flor*) i de la -A com *ε* (PORTA > *pòrtε*). L'element africà del sò *ʃ* per *j* (**ʃøjε*) tant pot ésser el rest d'una pronunciació arcaica com el resultat d'una contaminació amb algún substantiu o verb, com *esquitx*, *esquitxar*.

jónek, xón : pr. *cøn*

El *cøn*, que avui, en el nostre dialecte, coneixem solament empleat com a expressió podríem dir hipocorística, per aclamar o amanyagar els bèns, el creiem un continuador del llatí JUNIX, malgrat la significació de 'vaca jove' que tenia aquest en sos orígens. La forma *cøn* té, com a dificultat d'ordre fonètic, el sò *ε* en compte de *j* que hauria de donar com a procedent de J- (JUVENE *jòbε*, JOCUM *jók*). El fonema, com es pot veure, és el mateix en quant a l'articulació; i la perduda de l'element sonor (**ʃøn*- o **jøn*- > **éøn*- > *cøn*), desapareguda la noció exacta de la significació de la paraula, tindria un bon apoi considerant-la com el resultat d'un creuament amb *edj*, únic mot d'aplicació general amb què es coneix l'anyell i el moltó en la nostra localitat. Quant a la perduda de la sil·laba -*ek*, tenint en compte l'empleu de la paraula anotat al principi, no té res d'extraordinari (comp. *En* i *Don* < DOMINUM), i més si pensem que la paraula no és d'una necessitat urgent en el dialecte de la nostra contrada, que no coneix més que accidentalment la cria del bestiar de llana. La paraula plena (m. *jónek*, f. *jónega*) és coneguda del valencià.

morro : pr. *mōru*

El problema lèxic que suscita el *morro* apareix intrincadíssim. Vagin uns mots de comentari, reportables principalment a la seva sinonímia amb *llavi*, aplicat a les persones. Del *morro*, única expressió vivent quan se tracta dels animals, no cal de moment parlar-ne. La qüestió del mot *morro*, dit de les persones i considerat com a fòssil, la promouen frases com aquestes : *Ara no t'amorrisa la font per beure!*; *No més sab beure a morro*; *Si hi vaig l'esmorraré : ja sabrà qui soc jo!*; *Deixa'l estar : no ho veus que és un morrut?*; *Sempre que em troben em fan un pam de morros : sembla que els degui alguna cosa!*; *Ahir la vaig veure i em va fer uns morros com un esclòp*; *Va clavar un ensopegada i va caure de morros*; *Ho tens als morros i encara no ho veus?*, etc. Per bé que en aquests exemples el *morro*, amb els seus derivats, acompanya sempre la idea d'abultament exagerat dels llavis, no per això acabem de creure en l'existència simultània de les dues formes amb els matisos de significació indicats, a través dels segles. És molt possible que la llengua parlada almenys s'hagi servit principalment del tipus *morro*, que hauria perdut paulatinament el seu terreny davant l'influència del tipus culte *llavi* per una part, i obeint per altra a un instint de dignificació pròpia que repugnava un vocable massa groller per la seva procedència. Ens inclina a aquesta manera de pensar el fet que en els dialectes dels territoris extrems, en el valencià i el mallorquí per exemple, l'expressió *morros* visqui encara una vida plena en el mateix sentit que nosaltres diem *llavis*, i que en algunes localitats importants d'Alacant i Valencia, on els dialectants es donen més compte del fenomen, deixin el *morros* per als animals i prenguin la forma castellana *labios* per a les persones. No és difícil, però, sentir encara expressions ingenues com *Mira, què morros, la xica!*; *Els morros del bon Jesuset*, etc., comparables als *murrus de coraddu* dels dialectes sards (cf. Zauner : *Romanische Forschungen*, XI, pàg. 384); expressions que sonen plenament ofensives i irreverents en el nostre parlar, l'esperit del qual viu ja solament el sentit pejoratiu del mot, com en la majoria dels casos de les llengües romàniques (Meyer-Lübke, *Rom. etym. Wörterbuch*, 5784).

penar : pr. *pená*

No podem jutjar, de moment, de l'existència històrica i de l'aplicació que hagi pogut tenir aquest verb, derivat evidentment de *pena* < *PENA, com tampoc de la desviació semàntica del seu primitiu. El mot PENA significa, en els clàssics llatins, 'suplici, càstic, turment', etc.; el valor lèxic dels quals no compromet en res l'aplicació que li donem avui en la nostra llengua, com no sigui en la seva modalitat subjectiva (*em fa pena que sigui tan desgraciat; quina pena per una mare*, etc.), per altra part ben explicable. Siguí d'això el que es vulgui, el *penar*, en el nostre dialecte, existeix en el sentit de 'sufrir, patir' i com intransitiu. Vegin-se els exemples: *Quan no es pot no es pena* (ço és, 'no se sofreix perquè un se'n fa càrrec, un s'ha de resignar, no hi pot fer més'); *aguanta el tauló d'aquesta banda! no ho veus que pena?* El primer cas, l'únic que coneixem que, impersonal i tot, es refereix a un element concient de sofrència, és una frase feta i invariable. En ella es presenta de consegüent el *penar* sempre en la mateixa forma impersonal del present d'indicatiu, i no n'admet d'altre. El segon, en canvi, aplicat constantment a coses inanimades, si bé es diu sempre en tercera persona, no és per això obstacle per aplicar-se a temps del verb altres que l'indicatiu. En aquest respecte el *penar* segueix també les modalitats de passat o futur que condicionen la naturalesa de la frase: *I al veure que un cantó de la taula penava, va córrer a obrir més el petge; No li posis tanta cosa aquí, que penarà! Val més que ho repar-teixis, i tot anirà millor*, etc. Ço que sembla més probable és que el *penar* hagi sigut el predecessor immediat més o menys dialectal del *tenir pena* d'avui. En aquest cas resta trobar una explicació satisfactoria de la reducció considerable d'aquell verb, del qual, per altra part, no devia poder passar-se així com així la llengua, que li ha creat un substitut perifràstic.

poder : pr. *puđę*

La resultant d'aquesta forma analògica del llatí vulgar *POTERE es continua regularment en la flexió del seu verb, més o menys barrejada amb els temes consonàntics en -C (*poguer poder, pogués-*

sim podéssim). Però ço que és particularment interessant per nosaltres és l'infinitiu substantivat *pudê* conservat com un intensiu en frases com les següents: *Hi ha un poder d'herba que espanta; en aquella casa de pagès, a l'entrada, hi havia un poder d'aviram que no es podia donar un pas*, etc. Cal notar, nogensmenys, que el *poder*, tal com ressurt dels exemples, ve a tenir un cert aire despectiu per la cosa a la qual s'aplica. I així, a no ésser en sentit de menyspreu declarat, i encara, els dialectants es resistiràn sempre a dir *un poder de criatures, de gent, d'ocells*, etc. Però si resulta interessant la substantivació conservada del POTERE en quant a la forma, no ho resulta menys la de la seva significació. I, efectivament, en el nostre cas el *poder* no vol dir senzillament, com pot veure's, 'tenir força, autoritat, facultat, ocasió, etc.', de fer alguna cosa', sinó que vol dir 'vigoria, força, abundor, domini', etc.; discrepant així fins del valor que té el *poder* del llenguatge culte actual, que ve a ésser un sinònim de 'autoritat' i acostant-se més aviat als matïços del llatí POTENTIA. Per ço que pugui ésser útil a recerques més detingudes sobre l'evolució històrica del POTERE en les seves modalitats semàntiques, recordem el comentari que fèiem a propòsit de *pudênt*, *pudêntz*, *púde*, etc. (*Die Mundart von Alacant*, Barcelona, 1913, § 89), fòssils que tenen també probablement a fer amb el femení *pudô* amb el qual la gent de mal viure designa l'autoritat, femení que sembla reaparèixer en l'expressió familiar corrent en el nostre dialecte: *Fuig d'aquí, si vols! Aviat faràs com la pudor, que per tot arreu se fica*. El fet de tenir aquí *pudor* un sentit obvi que suscita el PUTERE, sentit tampoc fòra de lloc en el cas primer, fa posar un interrogant a la pregunta sobre la procedència etimològica o la desfiguració arbitrària del mot.

retinent : pr. *renitên*

Solament usat com a adjectiu, i unes vegades en la significació de 'agarrat, avar, mesquí', altres, en canvi, en la de 'dolent, entremaliat, tossut', l'expressió acaba de perdre's en el nostre dialecte i ja és poc menys que desconeguda de la generació actual. Quant al seu origen i malgrat la seva igualtat formal amb el llatí RENITENS, d'on fa derivar el castellà *renitente*, 'que se resiste a hacer o admitir alguna cosa, o la repugna', el Diccionari de la Reial Academia de

la Llengua, el creiem més bé procedent del verb TENERE amb la partícula de reforç *re-*. La forma **řetinėn* o altra pareguda (**řennėn*, *řėinėn*) en compte de *řėnėlėn* és fàcilment explicable per un cas de trasposició consonàntica, i la *i* que en rigor deuría haver desaparegut per la seva posició àtona, traeix la influència d'una metàtesi vocàlica del participi (*linėnt* per *tenint*), ocasionada per un canvi analògic de conjugació. Ara, sota el punt de vista semàntic, l'ètimon compost amb TENERE s'està més en son lloc que en el RENITENS, car la idea de 'brill, lluïssor', representada per aquest, difícilment, per no dir impossible, pot acordar-se amb el sentit que exposàvem al principi.

seu : pr. *sėu*

Abstracció feta del llenguatge culte i de la toponímia que ens ha conservat el substantiu *seu*, bé que amb un cert sentit antonomàstic (*la Santa Seu*, *la Seu de Vich*, *la Seu vacant*, *La Seu d'Urgell*), el llatí SEDEM no posseeix vida pròpia en la parla quotidiana, i és probable que tampoc l'hagi tinguda mai. Amb tot, mereix consignar-se la dita popular referent a les campanes : *Es clar que no se senten, si són a la seu! Encara no han acabat de tocar; No ets home de prou bigotis per pujar la campana grossa a la seu; Van de pobre, noi : ni tan sols les pugen a la seu*, etc., on la frase sempre gira entorn dels verbs *ésser* o *pujar*. D'ella es desprèn ja el sentit, que no és altre que tenir les campanes, enlaire, descansant un moment, figura de copa, per poder rependre la volada sense haver de repetir els esforços que ocasiona al campaner la primera vegada de posar-les en moviment. Ja es pot veure, doncs, que això s'aplica solament a les campanes grosses, no tenint les petites la particularitat d'ésser ventades.

tragar : pr. *dřėgá*

El verb *dragar*, que viu soldat a la frase feta *no el puc veure ni dragar*, és sens dubte el mateix que el castellà-portuguès *tragar*, amb la sola modificació consonàntica de la *t* en *d*, fenomen ben freqüent en el veïnatge d'una *r* (comp. *dimecres* i *dimegres*, *CROCUM groc*), i aquí, en la nostra frase, més explicable encara per

raó del lloc que ocupa. Es fa, però, difícil precisar si es tracta d'un castellanisme, per més que el Diccionari de la Reial Acadèmia no registra cap aforisme sota d'aquella paraula.

Notem, malgrat d'això, que l'extensió del mot *TRAHICARE (v. Körting: *Lat. rom. Wörterbuch*, 9666) no figura en el domini gal·lo-romà, ja que, llevat del sard, solament es consigna en la península ibèrica. Altrament, cal fer referència a l'expressió *no el puc pair*, que bé hauria pogut contribuir a l'adveniment del *tragar* (> *dregà*) per raó de la seva afinitat semàntica.

P. BARNILS